

Prarasto tautos epo beieškant: *Auszros* poeto Andriaus Vištelio poema „Kastītis ir Juraite“

Ieva Kristinaitytė

Lietuvių literatūros katedra
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas ieva.kristinaityte@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0009-0001-3792-1896>

Santrauka. Straipsnyje aptariama poeto aušrininko, XIX a. II pusės tautinio atgimimo veikėjo Andriaus Vištelio rankraštinė poema „Kastītis ir Juraite“ (1889) ir joje pasirodanti utopinė lietuvių kultūros vizija. Kūrinyje iki šiol nebuvo analizuotas, nors tai vienas iš pirmųjų tekstų lietuvių kalba apie Jūratės ir Kastyčio pasakojimą. Poema laikytina bandymu sukurti trūkstantį lietuvių tautinį epą besisteigiančiai moderniajai lietuvių tautinei bendruomenei. „Kastītis ir Juraite“ eilėse pasirodo Vištelio fragmentiška, nenuosekli lietuvių kultūros vizija. Rekonstruojamos poemoje pasirodančios kultūrinės įtampos, kultūrinės derybos, lietuvių kultūros vizija. Taip pat analizuojami poemoje išskylančios bendruomenę turėję vienyti vaizdiniai.

Pirmuose dviejuose straipsnio skyriuose aptariama poetinės ir kalbinės rekonstrukcijos paradigma bei jos reikšmingumas vieno iš *Auszros* iniciatorių kūrybinei programai, taip Vištelį galima įrašyti į Abiejų Tautų Respublikos romantizmo reikšminį lauką, o trečiame ir ketvirtame skyriuose analizuojama naujos egalitarinės visuomenės vizija poemoje „Kastītis ir Juraite“ XIX a. utopijų kontekste. Analizuojamoje poemoje išskyla „naujoji religija“, kuri turėjo sujungti pagoniškąją ir krikščioniškąją „tradicijas“. Aktualizuota Hugues Felicité Robert Lamennais filosofijos cirkuliacija Vištelio poemoje, patikslintos poemos sukūrimo aplinkybės ir iš juodaščių rekonstruota galima poemos reikšminė struktūra, taip siekiant papildyti *Auszros* diskursą.

Reikšminiai žodžiai: Kastytis ir Jūratė, kultūros derybos, kultūros vizija, pagonybė, utopija.

In Search of Lost National Epic: Poem *Kastītis ir Juraite* by *Auszra* poet Andrius Vištelis

Abstract. The article discusses the manuscript poem *Kastītis ir Juraite* (1889) by Andrius Vištelis and the vision of an imagined utopian Lithuanian culture emerging in the poem. Vištelis was a then-known poet of the 19th-century Lithuanian national movement who, in the current historiography, is perceived as a marginal writer. The poem has not been analysed until now, although it is one of the earliest texts in Lithuanian about the myth of Jūratė and Kastytis. The poem can be considered as an attempt to create the missing Lithuanian national epic for the emerging modern Lithuanian national community. The cultural tensions and negotiations that appear in the poem are reviewed. The images appearing in the poem that was destined to unite the community are also analysed.

The first part of the article discusses the paradigm of poetic and linguistic reconstruction and its significance for the creative program of one of the initiators of *Auszra*, thus including Vištelis in the significant field of the romanticism, which was manifested in the Polish-Lithuanian Commonwealth, whereas the second part analyses the idea of a new egalitarian society proclaimed in the poem *Kastītis ir Juraite* in the 19th century through the context of utopias. In

Received: 22/07/2024. Accepted: 18/11/2024

Copyright © Ieva Kristinaitytė, 2024. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

the analysed poem, a new religion emerges, which was supposed to combine pagan and Christian ‘traditions’. The circulation of Hugues Felicité Robert Lamennais philosophy on the work of Vištelis is discussed, the circumstances of the poem’s creation are specified, and the possible narrative of the poem is reconstructed from the drafts, thereby supplementing the discourse of the first national Lithuanian paper *Auszra*.

Keywords: Kastytis and Jūrātė, cultural negotiations, cultural vision, paganism, utopia.

Įvadas

Andriaus Vištelio (1837–1912), pasirašinęsio slapyvardžiu J. A. W. Lietuwis, nebaigta originali poema „Kastītis ir Juraite“ iki šiol literatūrologų neanalizuota. Dalį teksto rekonstravus iš juodraščių¹ (Vištelis, 1889, p. 143–159), poema gali būti vertinama kaip autoriaus *opus magnum*, galbūt galėjęs užimti lietuvių tautinio epo vietą. Iki šiol nebuvo aptarta ir jos parašymo istorija, pats kūrinys tik glaustai aprašytas mokykloms skirtame žurnale (Piročkinas, Žuravliova, 1993) bei paminėtas knygotyrininko Tomo Petreikio (2015), istoriko Domininko Burbos (2022) straipsniuose.

Nors autoriaus kūrybą išsamiai yra aptarę Juozas Tumas-Vaižgantas (1924), Vincas Kuzmickas (1971), Vladas Žukas (1992; 2000), Viktorija Daujotytė (1990), Marijus Šidlauskas (1994), visgi šiuose darbuose daugiausia dėmesio buvo skirta Vištelio tekstų poetikai, tokia analizė pabrėžė Vištelio kūrybos trūkumus, bet mažiau aktualizavo tekstų simbolinę reikšmę, kuri, tikėtina, amžininkams buvo gana esminga, todėl šio tyrimo metu tokią tekstų simbolinę reikšmę ir energiją siekta išlaikyti fokusuotėje. Taip pat svarbu pažymėti, kad 2008 m. Vištelio archyvas papildytas nauja atrasta epistoline medžiaga (Kaunas, 2011), kuri atvėrė kontekstualiai įvairiapusiškesnių Vištelio kūrybos perskaitymo galimybių. Taip pat svarbu, kad pastarąjį dešimtmetį buvo parengta reikšmingų bibliografinių Vištelio rankraščių apžvalgų (Petreikis, 2015; Petreikis, 2016), kurios suteikia pasipirtį atnaujinti ir literatūrologinę perspektyvą.

Vištelio „Kastītis ir Juraite“ – kol kas pirmasis žinomas poetinis tekstas lietuvių kalba apie Kastyčio ir Jūrātės istoriją, parašytas apie 1889 metus. Šiame straipsnyje poema cituojama iš rankraščių², išlaikant autentišką rašybą. Poemoje iškyla eklektiški tautos ištakų vaizdiniai, kurie susiję su aušrininko lietuvių kultūros vizijos fragmentais. Straipsnyje aptariama poemos parašymo istorija, jos vaizdinija, kuri neatskiriama nuo kultūrinių įtampų ir derybų³, ir kaip

¹ Vištelio rašytinį palikimą esu nagrinėjusi magistro darbe: Ieva Kristinaitytė, „Aušrininko Andriaus Vištelio lietuvių kultūros projektas“, Vilniaus universitetas, 2023. Straipsnis parengtas šio tyrimo pagrindu.

² Poemos rankraštis buvo glaustai aprašytas ankstesnėje istoriografijoje (Piročkinas, Žuravliova, 1993, p. 13). Jis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne (LLTIB). Verta pridėti, kad poemos rankraštis nugulęs 16x20 formato sąsiuvinyje odiniu viršeliu, šiame sąsiuvinyje Vištelis sudarinėjo lietuvių–graikų kalbų žodyną (LLTIB, f. 1, b. 866, Graikų–lietuvių kalbų žodynas: raidė A), poemą įrašydamas sąsiuvinio antroje pusėje (Vištelis, 1889, p. 146–164). Greičiausiai, kad jis į LLTIB pateko iš Lietuvos mokslo draugijos archyvo, kai Vištelio žmona Adolfa Wysztelewska 1907 m. Poznanėje šiuos lietuviškuosius rankraščius perdavė kunigui socialdemokratui Vincentui Jarulaičiui (Petreikis, 2016, p. 83–87). Jame sužymėti puslapiai pieštuku jau vėlesniu laikotarpiu, ši paginacijos sistema išlaikoma ir šiame straipsnyje cituojant. Nei Piročkino ir Žuravliovos (1993), nei Petreikio (2015) neatpažinta, kad žodyno juodraščiuose (LLTIB, f. 1, b. 863, žodyno juodraščiai) yra ir poemos fragmentų, kurių, tikėtina, Vištelis nespėjo įterpti į sąsiuvinį su pagrindiniu poemos rankraščiu.

³ Kultūrinių įtampų ir derybų sąvokas skolinuosi iš Stepheno Greenblatto naujojo istorizmo (Greenblatt, 1988, p. 1–20; Pieters, 2001, p. 232–236).

toji vaizdinija leidžia atkurti Vištelio kultūros vizijos bruožus. Kultūros vizija šiame tyrime suprantama ne kaip baigta programa, o tam tikra tautinės bendrijos kultūrinės saviraiškos ir savikūros projekcija, apimanti kultūrinio nacionalizmo ideologijai būdingus tautinės kultūros elementus: kalbą, istoriją, mitologiją, socialinę sanklodą, literatūrą, religiją (Leersen, 2016). Kultūros viziją galima rekonstruoti iš skirtingų tekstų ir veiklos, ji suprantama kaip implikuota motyvacinė sistema, lemianti asmens vertybinius pasirinkimus ir saviraišką. Tokia poemos perskaitymo strategija siekiama atverti poemos reikšminius centrus ir nemažus aušrininko kūrybinius užmojus.

Visgi Vištelio lietuvių kultūros vizijos rekonstrukcija atskleidžia kultūrinės vaizduotės trajektorijas, kurios vėlesnėje Lietuvos kultūroje neįgijo rezonanso. Tokie neišsipildę istorijoje, parašėse likę tekstai tebėra aktualūs tirti: poemoje „Kasfītis ir Juraite“ skleidžiasi tirštos kultūrinės įtampos, kurių buvo gausu daugiatautės Abiejų Tautų Respublikos (ATR) tradicijos ir modernios lietuvių kultūros kryžkeleje.

Ištraukti iš užmaršties: romantinė rekonstrukcijos paradigma

Poema „Kasfītis ir Juraite“ rašyta siekiant rekonstruoti prarastą lietuvišką epą, kurio ankstesniu „realiu egzistavimu“ aušrininkai tikėjo (Speičytė, 2004, p. 343–358; Gudaitis, 1977, p. 245). Aptardama, kurie kultūriniai tekstai (ir kontekstai) yra esmingi Vištelio poemos reikšminei plotmei, pasitelksiu sociokultūrinę naujojo istorizmo tekstinių pėdsakų sampratą (angl. *textual traces*), kuri sietina su socialinėmis praktikomis, suprantama diskursyviai kaip viena iš kultūrinių reikšmių apykaitos dalių (Gallagher, Greenblatt, 2000; p. 14–15; Montrose, 2013, p. 22–23).

Lietuviškajam epui atkurti pasitelkti lenkų kalba paskelbti tekstai. Tautos epo svarbą Vištelio kūrybinei programai liudija jo 1881–1882 m. dviejų tomų Kraševskio poemos *Witolorauda* vertimas, kuriuo poetas sėkmingai debiutavo besiformuojančioje lietuvių literatūroje. Šis vertimas jam suteikė galimybę patekti į lietuvių literatūros lauką ir įgyti filologo vertėjo statusą tarp bendraminčių. Galimas dalykas, sėkmingas *Witoloraudos* pasirodymas pakurstė Vištelio ambiciją sukurti savąjį epinį pasakojimą, kuriuo turėjo tapti poema apie Kastytį ir Jūrą. Vištelis 1881 m. laiške Šliūpai rašė, jog rengia šį kūrinį (Šliūpas, 1890, p. 157), tad galima daryti prielaidą, kad prie poemos rašymo darbavosi tik ką baigęs Kraševskio *Witoloraudos* vertimą, ties naująja poema toliau dirbo 1886 m. emigravęs į Lotynų Ameriką. Sąsiuvinyje, kuriame yra rastas poemos juodraštis, dramatiškai įrašyta: „Kiek Laikturionas⁴ dave man kvepūt ant szio swiėto no 25 dienos Lapkriczio (Novemberio) 1837 meto iki 10 dienos Giegužiaus (Majaus) 1889 m.“⁴ Tikėtina, kad 1889 m. gegužės 10 d. nurodo finalinį poemos kūrimo etapą. Gimimo datos, 1837 m. lapkričio 25 d., įvardijimas žymi ir pabaigos nuojautą: po keturių mėnesių, 1889 m. lapkričio 15 d., Vištelis buvo suimtas ir, nustačius psichikos ligą, iki gyvenimo pabaigos uždarytas psichiatrijos ligoninėje Buenos Airėse.

Vištelio poema „Kasfītis ir Juraite“ rašyta remiantis Žemaičių lituanistinio sąjūdžio poeto, Vilniaus universiteto auklėtinio Pranciškaus Zatorskio (Franczisek Zatorski, 1800–1849)

⁴ *Laikturionas* – Vištelio naujadaras: senovės dievybė, susijusi su laiko, lemties semantika.

poema „Baltijos karalienė“ („Królowa Bałtyku“, išspausdinta knygoje *Wytautas prie Vorkšlos* (*Witold nad Workślą*, 1844)), į kurią Zatorskis įtraukė ir Liudviko Rėzos surinktų lietuvių liaudies dainų vertimus į lenkų kalbą. Labai tikėtina, kad Vištelis buvo skaitęs ir pirmąjį publikuotą padavimo tekstą – kito žemaičių autoriaus, Adomo Jucevičiaus, padavimą „Baltijos jūros valdovė“ („Królowa morza Bałtyckiego“) iš *Żemaičių žemės prisiminimų* (*Wspomnienia Żmudzi*, 1842). Visgi, remiantis naujais tyrimais ir žinant, kad Vištelis, kol gyveno Prūsijos karalystės Poznanės apylinkėse, Orlinece, iš girininko tarnybos pas grafus Źółtowskius gavo solidžias pajamas (Petreikis, 2015)⁵, galima daryti prielaidą, kad jis galėjęs užsisakyti rūpimų leidinių. Juolab keli leidiniai su Jucevičiaus padavimu apie Kastytį ir Jūratę buvo išspausdinti Poznanėje (Burba, 2022, p. 62). Vištelis galėjo būti skaitęs ir Kazimierzio Władysława Wójcickio mitologinių pasakojimų seriją „Fantastiškos liaudies būtybės“ („Fantastyczne postacie ludowe“, žurnale *Kłosy*, 1865), kuriame taip pat išspausdintas šis padavimas, sekant Jucevičiaus tekstu. Zatorskis taip pat rėmėsi Jucevičiaus padavimu, kurį iš prozinio pasakojimo perkūrė į poemą, tačiau išlaikė tą patį siužetą. Kastyčio ir Jūratės padavimas priskirtinas osianizmo reiškiniui, t. y. vertintinas kaip Jucevičiaus kūryba (Balsys, 2005, p. 155; Burba, 2022, p. 64–68). Šis padavimas buvo, matyt, populiarus XIX a. (Burba, 2022, p. 70), toks pasakojimas apie ikirikščioniškųjų laikų Lietuvą galėjo lengvai patraukti Vištelio dėmesį kaip autentiškos tautos istorijos šaltinis.

Jucevičiaus ir Zatorskio tekstuose padavimo fabula yra tokia: Kastytis žvejodamas užsi-traukė vandenų pasaulio gyventojų ir jų karalienės Jūratės rūstybę, ši kartu su pavaldinėmis sutarė nubausti Kastytį, bet Jūratė, sutikusį žvejį, jį pamilo ir kasdien lankėsi jo namuose ant jūros kranto. Perkūnas už šią sąjungą įsimylėjęlius nubaudžia: Kastytis, prikaustytas prie uolos, yra priverstas amžiams stebėti mylimosios lavoną ir jį apraudoti. Iš Vištelio poemos galima konstatuoti, kad autorius greičiausiai siekė išlaikyti tokią fabulą (nors poemos pabaiga neužrašyta ar neišliko), tačiau drauge matyti, kad siužetą jis modeliavo problemiščiau interpretuodamas padavimui būdingus Prometėjo mito elementus nacionalizmo idėjų kontekste. Vištelio poemoje dievai skiria bausmę ne tik už įžulų Kastyčio, t. y. mirtingojo, elgesį, kuris čia pasireiškia ir veikia besaikės žvejybos motyvu (šiai Kastyčio ypatybei skirta itin daug dėmesio), ir už tai, kad nederama elgsena vėliau užsikrečia ir Jūraitė, tapusi Kastyte (toks dievybės moralinio degradavimo motyvas ankstesniems literatūriniais padavimo variantams nebūdingas). Maža to, Vištelio sprendimu, Kastytis baudžiamas ir už tai, kad troško pažinti užmirštąją protėvių istoriją, kurią jam papasakoja Jūraitė. Vištelis greičiausiai buvo sumanęs, kad Perkūnas už šį žinojimo perdavimą nubaustys Jūraitę ir Kastytį, sudaužydamas jų sąjungą į šipulius kaip ir deivės rūmus, tačiau kitos pabaigos detalės išlieka neaiškios. Kastytis perima iš Jūraitės mitologinius pasakojimus greičiausiai tam, kad iš povandeninio pasaulio tą žinojimą grąžintų į žemiškąjį pasaulį. Galimas dalykas, dievai atminties perdavimui priešinasi todėl, kad žmonija nubausta už netinkamą bendruomeninį elgesį. Tokia bausmės ir kančios už moralinį bendruomenės dekadansą reikšmė matyti ir *Witoloraudos* siužete, tad galime daryti prielaidą, kad toks atsikartojimas yra įmanomas. Tokia bendruomenės moralės kritika leidžia matyti Vištelį

⁵ Iki tol istoriografijoje vyravo požiūris, kad Vištelis visą gyvenimą gyveno skurde (pgl. Tumas-Vaižgantas, 1924; Kuzmickas, 1972).

platesniame XIX a. romantizmo literatūros kontekste, o šios tradicijos transfigūraciją – lietuvių tautinio sąjūdžio literatūroje. Ši kritika rodo buvus įtampą tarp bendruomeninio ir individualaus gėrio, tarp bendruomeninės ir asmeninės erdvės, kuri iš dalies susijusi su kapitalistinių ir urbanistinių santykių stiprėjimu to meto (lūžio epochos) visuomenėje, tačiau, be abejo, neapsiriboja vien tokiu paaiškinimu.

Romantinė kalbinės ir poetinės rekonstrukcijos paradigma, kurios pagrindu ir sukurta poema „Kastītis ir Juraite“, susijusi su Žemaičių lituanistinio sąjūdžio tradicijos cirkuliacija. Toks Vištelio kūrybinės programos orientyras – vienas iš daugelio jo lietuvių kultūros vizijos saitų su Abiejų Tautų Respublikos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros tradicija ir jos nauja kūrybinga tąsa. Tarp Vištelio rankraščių yra Simono Stanevičiaus „Šlovės žemaičių“ nuorašas, yra žinoma, kad jis buvo skaitęs Simono Daukanto, Silvestro Valiūno tekstus. Kaip savamoksliam kalbininkui, Višteliiui Žemaičių lituanistinis sąjūdis buvo itin aktualus.

Greičiausiai iš kito Vilniaus universiteto auklėtinio Teodoro Narbuto tekstų susikuria poemoje atsiskleisiančios „paslėptosios“ pagoniškosios aukso amžiaus Lietuvos vaizdinį ir siekia iš tautinės atminties „atkasti“ senuosius pasakojimus, bylojusius apie senovės Lietuvos santvarką, kuri, kaip ir įprasta nacionaliniams naratyvams, turėjo paaiškinti senovines kilmės šaknis. Galima daryti prielaidą, kad toks narbutiškas ikirikščioniškosios lietuvių kultūros vaizdinys Vištelio pasirinktas kaip turėjęs skaitytojui sukelti rezonansą, šį stebinti ir įkvėpti. Višteliiui būtent kalba tapo svarbiausiu atminties paieškos įrankiu, kaip ir pagrindiniu atminties gaivinimo šaltiniu, senosios santvarkos idėjinio „statutu“, nes senieji LDK raštai, anot Vištelio, buvę prarasti amžiams (Vištelis, 1992, p. 259). Vištelio kalbos stilistika turi panašumų su Narbuto tekstais; imamasi Narbuto taikytos intuityvios etimologijos (Griškaitė, 1994, p. 6–13). Narbutui tokių paieškų šaltinis – istorija, o Višteliiui – kalba, todėl, nors Vištelis ir remiasi Narbutu, narbutiškoji kultūrinė paradigma keičiasi.

Poetinės ir kalbinės rekonstrukcijos paradigma veikia ir formaliu lygmeniu: Vištelis poemą apie Kastytį ir Jūraitę užrašė tame pačiame sąsiuvinyje, kuriame sudarinėjo lietuvių–graikų kalbų žodyną, apsėstai ieškodamas šių kalbų atitikmenų. Tokie kalbos archeologijos radiniai turėję atskleisti lietuvių ir graikų kalbų ryšį, pastarosios kilmę iš lietuvių kalbos. Žodyne pateiktas ir lietuvių dievybių sąrašas – tai „užkeikti“ lietuvių dievybių vardai, kurie „atrاندami“ graikų mitologijoje. Tačiau iš išlikusių rankraščių ir poemos fragmentų juodraščių galima rekonstruoti, jog siekis „atkeikti“ lietuvių kalbą, nupūsti dulkes nuo lietuvių tautos „tikrosios“ istorijos (prieistorės), mitų tampa poemos semantine ašimi ir dramine šerdimi. Originalu, kad Vištelio poemoje Kastytis yra Jūraitės gana geidulingai viliojamas pasakojimais apie praeitį:

*O Juraite su berlu [ėmė] mielgaidas posmūti
Apie waldžia Juraites ir jos didžius skarbus
Apie Palaimos gojus ir diewyscziu darbus
Apie wisus Diewaiczius ir jų tewus sianus,
Apie meilę ir kowas Imenų Imenus⁶ (Vištelis, 1899, p. 157)*

⁶ *Imenų Imenai* – turbūt autoriaus naujadaras, žaidžiama reikšmėmis: įmenas nuo įmena – įminimas, įspėjimas, galbūt sietina ir su ‘mena’: idėja bei ‘menas’: mintimi bei mįsle ir atmintimi. Čia greičiausiai vartojamas „slapto žinojimo“ – atvertos paslapties, atskleistos mįslės, ir (ar) įsimintino dalyko reikšmė.

Mitologinei poemos plotmei būdingas eklektiškumas – jungiamas ir graikiškasis, paremtas Ovidijaus *Metamorfozėmis*⁷, ir baltiškasis mitologiniai pasauliai. Tokia mitologijų jungimo strategija susijusi su užmoju pagoniškų dievų panteoną pildyti naujais dievais, perdant graikų dievų vardus, o baltiškąjį panteoną helenizuojant, kuriant įvairius žaismingus intuityviąją etimologija pagrįstus naujadarus, kaip antai Potrimputis-Pusweidons (Poseidono ir Patrimpo dūrinys), Kuklops Patrimputis (Kiklopo ir Patrimpo dūrinys). Kita vertus, XIX a. romantiniu tikrosios laisvės idealu laikytas Antikos laikotarpis, o ši idealaus laisvės išsipildymo būsena laikui bėgant, manyta, kad buvo prarasta dėl naujųjų laikų moralinio dekadanso. Taip konstruojamas itin savitas mitinis pasaulis, o sąsaja su antikinė mitologija stiprinamas lietuvių tautos, kuri suvokta gana plačiai ir abstrakčiai, kultūrinis prestižas.

XIX a. susidomėjimas pagoniškąja kultūra kaip kultūrinio autentiškumo šaltiniu buvo būdingas Vakarų akademiniam ir literatūriniam laukui, tad tokia kūrybinė strategija įsilieja į laikotarpio praktikas ir atliepia to meto akademinės tendencijas. Svarbu, kad tuo metu buvo itin paplitusi idėja, jog pagoniški ritualai ir praktikos yra slapta išlikusios iki šių laikų, tad rekonstrukcijos idėja tuo metu buvo suprantama kaip įmanoma įgyvendinti (Hutton, 2023, p. 4–11). Ikirikščioniškojo lietuviškojo mitologinio pasaulio rekonstrukcija Višteliiui tampa vienu iš svarbiausių lietuvių kultūros vizijos uždavinių. Tai susiję su XIX a. Lietuvos istorijos tyrimų kryptimi, paremta nuostata, kad senoji lietuvių religija sietina su LDK, laikyta „aukso amžiumi“, „savita mitologija reiškė ir teisę turėti, tyrinėti bei aiškinti savo krašto istoriją“ (Griškaitė, 2016, p. 387), o tam tuo metu reikėjo reikšmingų kūrybinių pastangų.

Sutrūkinėjusi kalba: kalbos archeologija ir žinojimo sluoksniai

Vištelis *Auszros* diskurse veikė kaip autoritetas, poetas-filologas, jo didžiausią rankraščinio palikimo dalį sudaro lingvistiniai darbai. Kalbinį lygmenį, kurio esminę dalį sudaro etimologiniai tyrinėjimai, reikėtų vertinti kaip Vištelio poetikos dalį. Vištelio kalbos tyrinėjimai, susiję su kalbos archeologija, veda prie atminties rekonstrukcijos problemos. Iš Vištelio filologinių darbų ir poetinių tekstų aiškėja, kad lietuvių kalba jam buvo svarbi tyrinėjimų dalis ne tiek dėl pačios kalbos kaip kasdieninės komunikacinės priemonės, o tikint, jog tik per kalbą (įsivaizduojamos pirmaprados kalbos rekonstrukciją), pasitelkus romantinį mistinį žinojimą, galima rekonstruoti senovės Lietuvos pasakojimus ir archajišką žinią. Patiriamus iššūkius studijuojant kalbą rodo šis poemos fragmentas, kuriame skundžiamasi dėl paslėptosios lietuvių kalbos mįslių:

*Kaip Ierkalus pradejo naują wierą kelti
Ir naujųjų pramonių Kerumonus wolti
Reike ir sianos kalbos žodžius apkereti
Idant nieks jų niekados n'įstengtu įspeti
Ką jie slepia sawyje ir ką jie ženklina
Todel downai iskziol galwas sawo trina
Dangtyrejai atskyriu kalbų ir Lažuwiu*

⁷ Ovidijaus *Metamorfozes* atliepia poemoje plėtojamas pirmaprados pasaulio, aukso amžiaus vaizdinys: „*Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, / Sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat*“ („Aukso amžius pradžioje buvo leistas, kurs be baudėjo / Gerbė šventai, be įstatymo, pats teisingumą ir tiesą“) (Ovidijus, 1990, p. 7).

*Nepažindami kalbos pirmikszczios Latuwii.
Kas atmins adwerniszakai litaras suklotas
I kratinį sukrestos, lotinai sulotos,
Jei pat'iai motinai jų sunku jūs pažinti
Ir po tukstanczių metu jų balsą atminti* (Vištelis, nedatuota (b), p. 8)

Poemoje kalbos tyrėjai-patriotai yra vadinami *dangtyrėjais*, nes naujasis tikėjimas ir kultūra, katalikybė tuos senuosius žodžius ir įvykius paslėpė, žodis *adverniškai* žymi dvigubo, nematomo, apversto pasaulio semantiką. Toks pasaulio matymas susijęs su romantine nuostata, kad pasaulis yra dualus; tai, ko negali pamatyti akys, galima pamatyti tik iracionaliu dvasios žvilgsniu, kaip Adomo Mickevičiaus baladėje „Romantika“.

Rekonstrukcijos siekis įgyvendina romantiškąją Vištelio kalbos filosofijos nuostatą, kad lietuvių kalba laikytina seniausiąja pasaulio kalba, vadinasi, visų kalbų pramote, o tai reiškė, kad ji atskleidžia mistinio pažinimo gilumines reikšmes (Vištelis Kraševskio poemos *Witolorauda* vertimo įžangoje teigė, jog Ieva ir Adomas šnekėjo lietuvių kalba (Vištelis, 1881, p. 2)). Vištelio kalbos tyrimai jau kai kurių amžininkų buvo vertinti kaip keisti išvedžiojimai ir „humorystika“ (Šernas, 1886, p. 8), tačiau juos galima matyti ir interpretuoti kaip romantinę rekonstrukcijos praktiką, kuri tęsia Narbuto ir Žemaičių li-tuanistinio sąjūdžio intelektualines tradicijas. Visgi Šerno pastebėjimas rodo, kad Vištelio teorijos kai kurių amžininkų laikytos anachronizmu, pseudomoksline veikla. Romantine rekonstrukcijos logika vadovaudamasis, Vištelis siekia atkurti prarastą mistinį žinojimą, istorijos ir tradicijos atmintį, o kalbos tyrimai jam buvę paruošiamoji dirva didžiajam epo rekonstrukcijos darbui, kuris sunkė paskutines poeto mentalines jėgas.

Nors Vištelis ir remiasi liaudies kūryba kaip asmens ir bendruomenės autentiškumo šaltiniu⁸, jo lietuvių kalba buvo knyginė⁹, ne veltui žymus to meto Prūsijos Lietuvos kalbininkas Frydrichas Kuršaitis atkreipia dėmesį, jog Vištelio *Witoloraudos vertimas bus suprantamas tik mokslingiems žmonėms* (Vištelis, 1992, p. 193). Išryškėja tam tikras Vištelio, bet būdingas ir kitiems aušrininkams, kalbos dirbtinumas: bandyta „gryninti“ ir taip kurti lietuvių kalbą, tačiau orientyrai buvo migloti, kiekvienas savaip suprato kalbos grynumo, bendrinės kalbos modelį. Sunkumus sklandžiai rašyti rodo ir tai, jog Vištelis, laiškuose dažnai bandydamas paaiškinti žodžius, pateikia kelis lietuviškus atitikmenis, o galų gale apibendrina vienu lenkišku žodžiu, todėl poemoje vartojami naujadarai yra itin išradingi, bet neretai sunkūs perprasti. Vištelio proziniuose ir poetiniuose tekstuose būdingos atsikartojančios frazės, tad ankstesnė kritika, kad Vištelio tekstai buvo rašyti netaisyklinga lietuvių kalba, itin užteršta polonizmais (Tumas-Vaižgantas, 1924, p. 47; Kuzmickas, 1971), visgi neužčiuopė tikrosios Vištelio stiliaus problemos: individualizuoto kalbos pobūdžio, kuris ryškus ir poemos kalbinėje raiškoje. Rašantiesiems laikas, kai dar nesusiformavusi bendrinė kalba, – ir atvirų galimybių, bet ir sunkumų metas. Vištelis

⁸ Ilustratyvus liaudies dainų stilistikos taikymo pavyzdys – garsusis *Auszroje* išspausdintas eilėraštis „Regejimas“ („Giesmė išzaukimo dvasių praktkų“). Vištelis, versdamas *Witoloraudą*, taip pat daug dėmesio skiria poemoje pateikiamoms liaudies dainoms, joms perrašyti, pildyti.

⁹ Pavyzdžiui, Vištelis naudojo si Sirvydo *Trijų kalbų žodynu* (*Dictionarium trium linguarum*, 5-asis leidimas, 1713), Ruigio *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynu* (1747), jais remdamasis dažnai atsirinkdavo žodžius, ką mini ir laiškuose.

konstatuoja: „iβweizd jog mes wisi nemokam da lietuwiβ[kai]“ (Vištelis, 2011, p. 370). Nemokėjimu gerai lietuviškai skundžiasi ir kiti aušrininkai, kaip antai Jurgis Mikšas, Adomas Šernas ir kiti. Atsiskleidžia savitas netikrumas dėl savo kalbos, neapsisprendimas, abejonė, kuri nulėmė vėlesnį Vištelio kūrybos nepaskaitomumą, neaktualumą.

Vištelio lingvistiniai tyrinėjimai pagrįsti iracionaliu motyvu – grįžti į aukso amžiaus kalbos būklę, susigrąžinti kalbą, kuri buvo „tikra“ ir „gryna“, „sielos“ kalba. Toks idealistinis kalbos „susigrąžinimas“ suvokiamas kaip išminties susigrąžinimas ne tik tautai, bet ir patiems individams. Taip kalbos rekonstrukcija virsta kalbos kūryba, kuria dialogas nebūtinai užsimeg.

Vištelis kalbos „atgavimą“ laikė pirmuoju žingsniu, siekiant susigrąžinti, ištraukti „iš miglū užūmarszos“ (Vištelis, nedatuota (a), p. 87) tai, kas dėl moralinio nuopuolio prarasta. Vis dėlto kalba buvo suvokiama kaip įrankis atverti gilesnius žinojimo ir atminties klodus. Lietuvių–graikų žodyne yra paliktas komentaras: „[w]ardai Raganiszakai apkereti“ (Vištelis, nedatuota (a), p. 87). Po šia pastaba toliau pateikti lotyniški ir lenkiški įvairių krikščionių šventųjų asmenvardžių variantai, o šalia – „atkerėtieji“, lietuviškieji. Tokia logika veikia ir poemoje, pavyzdžiui, epizode, kuriame Jūraitė pasakoja Kastyčiui apie užkeiktus lietuviškus žodžius, ir jei kas nors gebėtų juos perskaityti ir atpažinti – panai- kintų užkeikimus ir taip išlaisvintų tūkstančius dvasių, o tai įmanoma padaryti pamačius kalbą ypatingu mistiniu žvilgsniu:

– *Tai yra milžininiu Laumių ir Raganių
Užkeret žodžei, kuriu niat ir didsmegenių
Galwocziu protas iksziol įspet neįstengia
O daugums niat paminet apie jūsius wengia.
Tūse žodžiūse kiukso Szwiespereju drąsios
Užkeiktosios ant ilgų tukstantmet'iu dwasios,
Kad kas koku nors budu ju wardus atmintu
Tai užkeikimo dangas atpleszės atimtu,
O izlūsūtos dwasios aīlų tukstantinių
Tūjaus apsiwaidītu tarp sawo giminių
Bet ir tu pats tikrūsius wardus argumentum
O atminęs paweikslus ju argu pažintum?* (Vištelis, 1899, p. 164)

Taip pradeda aiškėti, kad kalbos kodas yra skirtas žinojimo paslaptims atrakinti: tautiškas Vištelio suprasimas kaip negalintis egzistuoti be mistinio-dvasinio prado. Ta pati nuostata atsiskleidžia ir Vištelio santykiuose su pažįstamais ir bendradarbiais: pavyzdžiui, tiek Kraševskį, tiek Jurgį Zauerveiną Vištelis laikė lietuviams ne tik dėl nuopelnų ir darbų, bet ir tam tikro jausmo lietuviybės atžvilgiu. Kita vertus, Vištelis Prūsijos Lietuvoje buvo susidūręs su lietuviams, kalbančiais lietuviškai, bet, anot Vištelio, kažko stokojančiais. Vadinas, tautinę tapatybę išreiškė ir mistinis žinojimas, ne vien kalbos mokėjimas, kuris yra svarbus, bet gali būti dalinis. Juk Kraševskis lietuvių kalbą mokėjo menkai, bet Vištelis teigia jį esant „dwasios lietuviu“. Tai leidžia matyti komplikuoatą etninio tautiškumo modelį, vykstančias elitistinio pilietinio nacionalizmo, susijusio su ATR, ir modernaus tautinio, grįsto etnolingvistiniu principu, kultūrinės derybas.

Tautinę tapatybę (lietuviškumą) išreiškė ir naratyvinis (susijęs su pasakojimais perduodamu paprotiniu žinojimu (pavyzdžiui, patarlėmis))¹⁰, archajinis (susijęs su istorija), minėtas mistinis (ezoterinis) žinojimas, kuris poemoje žymi aukščiausią žinojimo kategoriją. Liaudies dainų poetika taip pat svarbi Vištelio kūrybinei programai: „Kastītis ir Juraite“, kitaip nei ankstesnės padavimo versijos, pasižymi išplėtotais „liaudies dainų“ epizodais. Tačiau jose yra esmingesnis prarasto tradicinio naratyvinio, intuityvaus žinojimo dėmuo, kurį siekiama dainomis, o šiuo atveju ir pačia poema, „atkurti“.

Lietuviškosios utopijos kūrimas: tradicijos išradimas

Viename iš kertinių poemos epizodų vandenu pasaulio Seime Jūraitė su undinėmis ir žuvimis tariasi, kaip nubausti Kastytį ir atkurti tvarką griaunamoje bendruomenėje. Šį Jucevičiaus aprašytą epizodą Vištelis perkuria, ryškindamas teisingumo atkūrimo problemą. Tai yra ir ATR, LDK respublikoniškų tradicijų atminties persmelktas tautos epo kūrimas, kuriuo siekta telkti besisteigiančią modernią lietuvių bendruomenę. Tačiau ir pačioje poemoje atsiskleidžia bendruomeninio gyvenimo vizija: originalu tai, kad jame, jungiant demokratijos ir egalitarizmo idėjas, pasirodo „naujoji“ religija, jos bendruomenės centre – žyniai, t. y. inteligentija. Vištelis ir istoriją vadina „žistorija“, „žindavyste“¹¹ – tai implikuoja jungtį tarp žinojimo ir žynystės (nuo „žynys“). Todėl tikėtina, kad Vištelio poemos osianizmo galimybė randasi ne iš noro falsifikuoti, o „atgaivinti“ ir medijuoti mistinę tautos žinią.

XIX amžius, kuris vėrėsi Višteliumi, – buvo ir socialinių utopijų amžius, kai visuomenės, tiksliau, skirtingos jos grupės, įkvėptos nacionalinių idėjų ir (arba) socialistinių utopijų, tikėjo, jog galima teisingesnė ir tobulesnė visuomenė. Socialistinės idėjos Vištelio lietuvių kultūros vizijai tampa fundamentaliomis, jos pasirodo ir poemos turinio plotmėje: vaizduojama ideali egalitarinė visuomenė, nors ji ir suprantama ATR Gegužės 3-iosios konstitucinės monarchijos idėjinėje plotmėje. Žinoma, kaip 1863–1864 m. sukilimo dalyvį, Vištelį utopinio socializmo idėjos pasiekia ir tiesiogiai per skaitinius (Adomo Mickevičiaus, Hugues Félicité Robert de Lamennais raštus, jų vertimus), ir per sukiliminės bendruomenės idėjinę tinklaveiką.

Vištelio pasaulėžiūrai ir „Kastītis ir Juraite“ poetikai svarbia figūra tampa revoliucingas prancūzų religinis filosofas, dar vadinamas krikščioniškojo socializmo mąstytoju, Hugues Félicité Robert de Lamennais (1782–1854), o apie Lamennais idėjų rezonansą galima spėti iš Vištelio laiško Mikšui (Vištelis, 2011, p. 347–348). Lamennais, maištingo ir tragiško likimo mąstytojas, buvo netiesiogiai susijęs su 1830 m. revoliuciniais judėjimais, šios utopinio socialinio teisingumo idėjos iš Paryžiaus patenka į Lietuvos ir Lenkijos visuomenių apyvartą (Cook, 2004). Jo veikalai kitados sulaukė didelio populiarumo visoje Europoje (Reardon, 1985, p. 176–206). Lamennais sąsaja su ATR ryški: yra žinoma, kad dar anksčiau jis buvo parašęs knygą *Tikinčiojo žodžiai* (*Paroles d'un*

¹⁰ Skirtį tarp mokslinio ir naratyvinio žinojimo perimu iš Jean-François Lyotardo (2010, p. 48–57).

¹¹ Vištelis norėjęs, kad *Ausra* būtų pavadinta kiek kitu pavadinimu, tarp galimų vardų įvardinęs ir: žindavystą bei žynycią (Kaunas, 1996, p. 52).

Croyant, 1834), paveiktas Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygu* (*Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*, 1832), kurias į prancūzų kalbą išvertė Lamennais artimas draugas Charles de Montalembert, 1833 m. publikavęs prancūziškai kaip *Le Livre des pèlerins polonais* (Reardon, 1985, p. 190). Tyrėjai pažymi, kad iš Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygu* perimta biblinė poetinės prozos stilistika būdinga ir vėlesniems Lamennais kūriniams, iš jų *Liaudies knygai* (*Le livre du peuple*, 1838) (Markiewicz, 1963, p. 509–510), kurią į lietuvių kalbą išvertė 1863–1864 m. sukilėlis emigrantas Vladislovas Dembskis (*Kningos Tejsibiun*, 1870). Mickevičiaus, Lamennais tekstams būdingos biblinės apokaliptinės intonacijos galėjo paveikti ir Vištelio poetinį stilių bei poemą „Kastītis ir Juraite“. Dembskis lietuviškam *Kningos Tejsibiun* leidimui pridėjo nemažą Paryžiuje rašytą įžangą, kurioje išsakytos unijinės pažiūros Prūsijos Lietuvos lietuvninkus gąsdino (joje ištis tėvynė – Lenkija, o lietuviai yra jos dalis). Knyga apskritai nebuvo itin populiaru tarp lietuvių (Žukas, 2000, p. 166), tačiau tarp aušrininkų, Vištelioi talkinant, ji pasklinda: greičiausiai Vištelio unijinės idėjos atrodė priimtinos, o Lamennais socialistinės krikščionybės filosofija artima – tai ypač matyti iš vėlyvųjų Vištelio rankraštinių užrašų ir laiškų.

Radikalaus socialinio ir religinio revoliucingumo ir antikolonijinę poziciją patvirtina Vištelio pasirinkimas versti Edwardo Youngo poemą *Paskutinis teismas* (*Poem on The Last Day*, 1713). Iš laiškų Kraševskiui žinome, jog Vištelis ją vertė iš Franciszeko Dmochowskio atlikto lenkiško vertimo *Sąd Ostateczny* (1785), bet Vištelio rankraštis dingo. Youngo poema – taip pat apokaliptinio pobūdžio, pirmose eilutėse pranašauta senųjų imperijų griūtis, naujosios pasaulio tvarkos užgimimas. Iš laiško Kraševskiui galima spręsti, kad Vištelio atliktas vertimas jo giminaičių buvo sunaikintas kaip galimas bendradarbiavimo su sukilėliais įkaltis (Vištelis, 1992, p. 258–259). Pats Dmochowskis, klasicistinių nuostatų lenkų poezijos kūrėjas (Adamiec, 2001–2003), buvo susijęs su Tado Kosciuškos sukilimu – priklausė jo organizaciniam komitetui. Pavojinga laikyta antimonarchistinė (ir galimai socialistinė) veikla tapo priežastimi ištremti Vištelį iš Prūsijos karalystės 1886 metais.

Santarvę ir palaimingą autentišką būseną egalitariškai bendruomenei teikiantis dėmuo, sekant Lamennais mąstymo keliu, yra tradicija. Poemoje ši nuostata pasirodo kaip bandymas iš įsivaizduojamos primordialistinės pagoniškosios aukso amžiaus praeities susigrąžinti tradicijos būvį, tradiciją laikant vertybine ašimi. Tradicija, kurią galima sieti su naratyvinio ir archajinio žinojimo kategorijomis, yra įsivaizduojama ir fantazuojama kaip naujosios bendruomenės autentiško buvimo ašis. Poemoje tampa esminė tokios tradicijos rekonstrukcijai, būtent, istorija, kuri radikaliai atskiriama nuo istoriografijos ir susiejama su archajiniu žinojimu. Istorija čia veikia (grupinės) istorinės atminties pavidalu, tai yra kaip bendros vaizduotės kūryba, moralinio įsipareigojimo projekcija. Vištelis rekonstruoja kaip tradicinę suvoktą senąją religiją ir visuomenės sandarą, kurią galima suprasti kaip utopiją. Vištelio atkuriamą tradiciją neatsiejama nuo naratyvinio, archajinio, intuityviojo žinojimo, kuris poemoje laikomas viršesniu už racionalųjį mokslinį žinojimą, kaip ir Lamennais filosofijoje.

Naujoji religija, naujoji žiniija, naujoji visuomenė: grįžimo į praeitį sapnas

Vištelio mąstymo struktūra panaši į Lamennais, kurio idėjiniu savitumu galima laikyti tai, kad jo religinio mąstymo neįmanoma atskirti nuo politinio ir socialinio, jie yra susipynę (Reardon, 1985, p. 205). Prancūzų autoriui būdingas idėjas, t. y. nuolankumo, žemiškųjų turtų ir „rojaus sau“ vardan bendruomeninių tikslų atsisakymo, dėmesio žemesniems luomams etc., netiesiogiai galima matyti ir programiniame Vištelio eilėraštyje-vizijoje „Regejimas“, ir poemoje „Kastītis ir Juraite“. Tokia romantinė politinė ir socialinė veikimo strategija kyla iš siekio išlaikyti ar sustiprinti bendruomenę, tarpusavio ryšius, derančius su laisvės samprata (Reardon, 1985, p. 205). Šios nuostatos savitai pasirodo Vištelio poemoje, jos perteikiamos kuriant aukso amžiaus utopinį vaizdinį, kai visi veikė išvien, rūpinosi vieni kitais, gyveno santarvėje, neturėjo turtų. Lamennais remiasi katalikiškąja pasaulėžiūra, jo idėjų sistemoje bendruomeniškumas yra sociokultūrinių (ir politinių) problemų sprendimo būdas.

Vištelis visą gyvenimą rėmėsi krikščioniškosios etikos sistema, nors ją ir apgaubė savitu pagoniškosios, ikikrikščioniškosios tikybos sluoksniu, kuris poemoje transfigūruojamas į pagoniškąją egalitarinę utopiją. Kita vertus, krikščioniškoji etika susijusi ir su sukilimų idealais – katalikybė buvo svarbi sukilimų ideologijos, telkiančiosios vaizdinijos dalis, ryški dėl savo priešpriešos svetimai stačiatikybei. Todėl ankstesnei istoriografijai būdingas Vištelio pristatymas vien pagoniškojo tikėjimo ar ateistinėje šviesoje (plg.: Tumas-Vaižgantas, 1926; Kuzmickas, 1971) nėra istoriškai ir kultūriškai pakankamas, o Vincas Mykolaitis-Putinas (2008, p. 170) apie Vištelio religines praktikas yra teigęs, kad šis išpažinęs senovės lietuvių tikėjimą ir kartu buvęs tikis krikščionis. Vištelio tekstuose pagonybės ir katalikybės ženklams būdingos nuolatinės kultūrinės derybos ir įtampa. Tačiau kitokios nei krikščioniškoji metafizika Vištelis nesukuria, todėl svarbu įvertinti, kad Vištelio kuriamas pagonybės pasaulis yra tam tikrojo krikščioniškojo transfigūracija, ne jos neigimas. Naujos religijos poreikis kyla iš sunykusios dabarties, negalėjimo susikalbėti skirtingoms socialinėms grupėms:

*Nieks negal tokį žmogų šim swiete sutikti
 Katras galetu wisiems kap' wienam patikti
 Kadangi ne – wiens Diewas neigi wiera wiena
 Neitinka ne ponams, ne žmonems szendiena
 Kiekwiens nori, kad jo sūktu wisi daina
 Zednas pikcziau neg žweris sawo upu aina
 Iszniko milžinai ir raganei zionis
 Jūda naktis apsiaute tamsioj sterblej žmonis (Vištelis, 1899, p. 161)*

Vištelio kūryboje krikščioniškosios metafizikos, misticizmo ir pagoniškosios mitologijos derybų tikslas – rekonstruoti jo mėgstamų istorikų aprašytą kitokio kultūrinio pobūdžio nei „lenkų tikėjimą“, kuris būtų susijęs su autentiška lietuvybės atmintimi, neįsivaizduojama be religinės dimensijos. Vištelio lietuvių kultūros vizijoje iš esmės steigiama tam tikra įsivaizduojama lietuviška religija, kuri yra pagonybės ir krikščionybės samplaika. Tokios pastangos nepriešinti senosios religijos su krikščionyste būdingos ir Maironiui (Speičytė, 2012, p. 48–52).

Į siužetą vaizdžiai įtraukiamas bajoriškosios¹² demokratijos elementas – minėtoji Seimo (*Saimo*) scena, kai, Kastyčiui gaudant žuvis, jos pačios skundžiasi savo valdovei (Vištelis, 1889, p. 151), o Jūraitė, kaip ir Jucevičiaus pasakojime, sukviečia į tautos susirinkimą savo pavaldines (lydekas, gudelkas, t. y. undines, ir kitus jūrų gyventojus) pasitarti (Vištelis, 1889, p. 151–154). Ši Seimo scena – labiausiai išplėtota ir, mano nuomone, išpūdingiausia poemos dalis. Vaizduojama povandeninio pasaulio tvarka pasižymi abipuse atskaitomybe: valdovai gerbia pavaldinius, o pavaldiniai – teisingus valdovus, Jūraitėi visi jos karalystės gyventojai yra vienodai svarbūs: Praamžius visus jūros gyventojus, net mažiausius „padare lyg mano dukterimis ir sunais“. Valdovė iki pasirodant Kastyčiui buvo teisinga ir dora, žinome, kad ji tausojė savo pavaldines: Jūraitė nevalgė savo „padonkų“, ragaudavo tik po pusę mėgstamų plekšnių, o tada šias paleisdavo: „Kad garbawotu manęs ir tewelį senį.“ Tokios įstatyminės ar paprotinės sanklodos išlaikymas svarbus galios pusiausvyrai, kad nebūtų piktnaudžiuojama stipresniojo pozicija povandeninėje bendrijoje: „Ir tvirtesni silpnesnių žudit nepradetu.“ Net ir įpykusi Jūraitė elgiasi civilizuotai ir demokratiškai – pabrėžiama, jog valdovė šiame utopiniame pasaulyje visų pirma yra atskaitinga pavaldinėms ir su jomis tariasi, bendrauja pagarbiai – tai bajoriškosios demokratijos idealus atliepiantis pasaulėvaizdis.

Sociopolitinius vaizdinius papildo tam tikri XIX a. aktualūs lyčių santykių motyvai. Gali pasirodyti, kad poemoje vaizduojamas vandenu pasaulis yra grįstas matriarchaline kultūra, nes Seime posėdžiauja vien moteriškos būtybės. Tačiau taip nėra: net ir būdama „aukštesnės“ prigimties už mirtingąjį Kastytį, vandenu valdovė savo sąjungą su juo patvirtina pakeisdama vardą – Jūraitė tampa Kastyte, pakeitusi vardą ji pradeda pati moraliai degraduoti (be saiko naikina žuveles). Visgi moteriškumo klausimas svarbus, poemoje moterys kuria bendruomenę kartu, yra už jos būklę atsakingos, nors jų vaidmuo simbolinis – saugoti ir ginti bendruomenės vertybes, elgtis teisingai. Ano meto kontekste tai atrodė pakankamas „aktyvumas“, tradiciškai apsiribojantis moralės sritimi (plg. Balkelis, 2012, p. 144–176).

Kaip ir *Witoloraudoje*, Vištelio poemoje pasakojama ne „auksinė“ praeitis, o tolimas nuo jos, atveriamas palaimingo amžiaus nykimo momentas. Apie žmonių pasaulio aukso amžių poemoje pasakoja Jūraitė – iš meilės Kastyčiui perduoda uždraustąsias žinias, pasakojimus apie senus laikus, jos giminių istoriją. Praeityje, t. y. „[g]adynese Wąldono žemes Pałaimono“, buvo tik vienas „žiamtrupu“ luomas ir valdė tik pačių išrinkti dvasininkai. Šis Vištelio naujadaras (‘žemės trupintojai, žemdirbiai’) nurodo įsivaizduojamą valstietiją-darbininkus (žodyne yra išlikęs spalvingas komentaras: „Ziamtrupei miłżinkałbraszkratikei¹³ aikit perkratinet sawo menkprotżinystę, kuri nedawe ir nedaleidzia jums sugaut kwapo teisybes [...]“). Vadinasi, siūloma mintis, kad pirminė bendruomenė buvo valstietiška, taigi valstiečių kilmė reiškė buvimą „tikruoju kilminguoju“. Galima sakyti, kad poema siekia sustiprinti šio visuomenės sluoksnio prestižą. Poemoje kuriamas praeities teokratinės egalitarinės respublikos vaizdinys:

¹² Simboliška, kad Vištelis buvo pasidirbęs bajorišką statusą įrodančius dokumentus.

¹³ Autoriaus naujadaras itin jausmingas kaip ir pats komentaras, reikšmė sietina su miłżinų kalbos iškraipymo veiksmu, tačiau šis luomas visgi yra ir turėtojas-paveldėtojas „miłżinų“ kalbos, nors ir dramatiškai kaltinamas neišsaugojęs mitologinės-istorinės atminties.

*Gadynese Waldono žemes Palaimono
 Nebuwo kĭtoniszko terp žiamtrupu stono
 Kaip tik jie ir Wirszejai¹⁴ jŭ — paczių iszskĭrti
 Tad buwo wisi podraug laimingi ir twĭrti.
 Szwiesa mokslu, dorybes, daiłos, wieszlybystes
 Zingeidums wisu, noras augsztos milžinystes,
 Meile broliszka niekad no jŭ neatstojo
 Diewų bijojos, daugiaus nieko neatbojo* (Vištelis, 1899, p. 160)

Matyti, kad etimologiškai peraiškinamas Palemono vardas, siejant su aukso amžiumi, rojumi, palaima. Kaip būdinga XIX a. nacionalizmo mitologijai, aukso amžiuje, kuris siekia ikirikščioniškus laikus, vyravo aiški tvarka ir teisingumas. Jei kas nutikdavę, tai arba taip dievų būdavo nulemta, suprantant kaip dievų vykdomą bausmę, arba bendruomenė savo sprendimu pati įvykdavo teisingumą: „Bet jei kas vieną gentes sąnarį nuskriaude / Nekaštai wisi kaip wiens neprietelu baude / Už pralietąjį kraują kraujais atpirkawo / [...] Reikale wiens už kitą sawo gatwas gulde.“ Tad *sensus* ir *acta communis* aukso amžiuje tampa svarbiausia sugyvenimo forma, o individualizmas, kuris poemos siužete perteikiamas Jūraitės ir Kastyčio sąjungos figūra, moraliai nėra teisingas, nes orientuotas į save. Kastyčio kaip nenaudėlio elgesys sukelia katastrofiškas pasekmes (tvaną), kuris poemoje vaizduojamas apokaliptiškai. Tvano vaizdinys – Vištelio naujovė – pasirodo dar poemos pradžioje, Kastyčiui pradėjus „Biltik sawo nedorus norus iszpildyti“ (Vištelis, 1899, p. 147): jis dievų nutrenkiamas į jūrų pasaulį, kuriame įvairios mitologinės būtybės Kastytį baudžia iki kol šis užmiega, taip nubloškiamas atgal į krantą, kur galiausiai susimylia su Jūraite. Įdomu, jog meilės motyvai poemoje itin ryškūs ir tuo skiriasi nuo ankstesnių padavimo variacijų. Pati Kastyčio ir Jūraitės meilės linija atskleidžia ir tėvų kaltės motyvą, kuris ryškus ir *Witoloraudoje*: jei protėviai būtų elgęsi moraliai teisingai, šios užmaršties tragedijos būtų išvengta.

Itin svarbus pasiaukojimo dėl įsivaizduojamos bendruomenės motyvas: pasakojama, jog toje pirminėje idealistinėje bendruomenėje dvasininkija buvusi kukli, laikėsi askezės principų ir nesiekė turtų, gyveno tiktai iš maldų, pamokslų ir burtų, o maitinosi, kūnus dengė kukliai ir prideramai. Toks vaizdinys artimas ir Simono Daukanto Lietuvos istorijos darbuose perteiktoms teokratinės respublikos bei antikinio saiko idėjoms (Pivoras, 2022, p. 59–61). Poemoje vaizduojama dvasininkija greta rūpinosi ir „genties“ reikalais: „Prieg tu garbingiausiuju ant swĭeto weikaų, / Nĭekad neužmirszdawo ne gentes reikaų.“ Ši citata susijusi su tuometinės bažnyčios kaip institucijos, o galimai – ir dvasinės inteligentijos, kuri, kaip buvo įsitikinęs ir Lamennais, prarado ryšį su socialine realybe, nerodė dėmesio žemesniesiems socialiniams sluoksniams, kritika.

Poema ties pasakojimo dalimi apie „auksinius laikus“ pradeda trūkinėti, praleidžiamos nebaigtos teksto dalys, nors iš juodraščių matyti, kad poemos pasakojimas turėjo nusileisti į gilesnį mitologinį lygmenį, į pasaulio aiškinimą, pradedant dangaus sfera. Šis pasaulis yra nuolatinėje dualioje įtampoje, taip manichėjiškai vaizduojamas priešišku

¹⁴ Viršėjai – vyriausieji viršininkai.

jėgų susidūrimas: Sietynas su septyniomis žvaigždėmis dievybėmis (pagal gr. Pleiades), tai yra „Wisuzperijonas“ (‘viską užperėjęs’), apvaisintojas ir atnaujintojas viso pasaulio, nuo „Ziowo“ keršto saugo pasaulį, taip pat ir nuo „Begařarijono Liepsnadenčio Bestijos Didžiařarijono“, kuris seniai viską būtų surijęs. Ši dalis nebaigta, dėl to tampa keblu interpretuoti Vištelio mitologinę vaizduotę, bet matyti, kad ji turėjo būti svarbiausioji, finalinė. Tai rodo ir kreipimasis į skaitytoją bibline-apokaliptine tonacija:

*Didis atstums dabar skyria no sianų milžinų
Neprišėksit niekad os ju begaliniu žinių
Ane mokslu raganiszku nesuprasit sianų
Jagu sawo smegenyczioj kietuju smegenų
Ir galwų nesujudinsit ir trint nepradesit
Tai Slapupen užumarszos gentę palydesit
O patis bežiopsodami ziopsomatais liksit
Ir swetimiems sawo garbę ir gentes paliksit... (Vištelis, 1899, p. 161)*

Matyti, kad poema skirta besisteigiančiai bendruomenei, jos sąmoningumui paveikti, skaitytojas gana aktyviai, provokuojamai įtraukiamas į pasakojimą. Tai sietina ir su teksto malonumo, įtraukumo aspektu, kuris tuo metu buvo itin aktualus, siekiant patraukti kuo daugiau žmonių skaityti lietuviškai. Dėl to heterodiegetinis poemos pasakotojas kartais neišlaiko epinės distancijos¹⁵. Poemoje probleminama atminties reikšmė, bendruomenės steigčiai svarbus dialogas su skaitytoju, kuris raginamas „prisiminti“ įsivaizduojamą senąjį pagonišką tikėjimą, kad ir koks jis būtų. Dialogą žodyne Vištelis aiškina „Dwiejažodas. Dwiejarodos. Dwiejałokos“, vadinasi, dialogas visada orientuotas į sudvigubėjusį signifikatą, kurį poetas, anot Vištelio, turi atskleisti ir į jį įtraukti skaitytoją.

Vištelio kultūros vizijoje tokiu dvigubumu pasižymi ir religinė sąmonė. Žvelgiant į Vištelio poemos ir laiško korpusą, abstrakčios pagonybės steigimas tampa išėjimu ieškant autentiškos tapatybės, tačiau tai kelia santykio su krikščionyste klausimą. Tokia įtampa tarp krikščionybės ir folkloriškos pagonybės platesniame kontekste nėra originali. Amerikiečių folkloristo Charleso Godfrey'o Lelando osianistinis kūrinys *Aradija, arba Raganų psalmė (Aradia, or the Gospel of Witches, 1899)* sulaukė nemažo populiarumo amžių sandūroje, jame teigta, kad viena italų bendruomenė yra išsaugojusi autentišką pagonišką tikėjimą ragana Aradija, ji, manyta, yra mesija, siūsta apšviesti raganystės menu engiamus valstiečius, šie jo išmokę išsilaisvins, panaudodami naująjį žinojimą prieš katalikus ir aukštesniųjų klasių atstovus (Hutton, 2022, p. 17–21). Tačiau Vištelis, kitaip nei Lelandas, kuriam pagonybės liudijimai buvo pretekstas veikiau kritikuoti katalikybę nei įsivaizduoti pagonybės atkūrimą (Hutton, 2022), ją mato kaip autentišką naujosios bendruomenės religiją, kuri, matyt, įsivaizduota kaip įvairiapusė kultūrinė praktika. Šis Vištelio žingsnis bendrame lietuvių nacionalizmo epochos kontekste yra gana radikalus. Vištelio poemoje, panašiai kaip Mickevičiaus ir Daukanto tekstuose¹⁶ (Speičytė, 2012, p. 46–47), krikščionybė neatmetama,

¹⁵ Pavyzdžiui: „*Palauk, szelmi! weik tinklai ir ant tawęs rasis!*“

¹⁶ Speičytė rašo, kad Daukantas, kaip ir Mickevičius, pagonybę vertino kaip suderančią su krikščionyste, šiosios dirvą. Svarbu, jog Daukantas tokiu būdu pagrindė tapatybiškai nedisonuojantį savitos lietuvių civilizacijos (atskiros nuo Lenkijos) modelį.

tačiau kitaip nei, pavyzdžiui, Daukantas, kuris krikščionybę vertino kaip sofistikuotą religinę formą (Pivoras, 2022, p. 89), kuriama religinio sinkretizmo vizija. Pagonybė Vištelio poemoje iškeliami kaip savasties šaltinis¹⁷, o iš Vištelio laiškų korpuso galima spręsti, kad aušrininkas krikščionybę mano esant svarbiu etiniu šaltiniu.

Pirmajame skyriuje poemos ištraukoje pasirodanti Ierkaliaus (Vištelio naujadaras¹⁸) figūra galimai nurodo į Jėzaus Kristaus ir krikščionybės vaizdinį, taip atsiskleidžia „kaltojo“ naratyvas, kylantis iš kultūrinės įtampos tarp krikščionybės ir ikikrikščioniškosios kultūros. Krikščioniškoji kultūra uždengė pagoniškąją, ikikrikščioniškąją kalbos ir kultūros sluoksni, vadinasi, autentišką bendruomenės tapatybės branduolį. Vištelio poemoje pagonybė figūruoja kaip galimai vienijanti bendruomenę ir greičiau ne religinę, o kultūrinę praktika. Dėl nekonkretumo, itin parankaus istorijoms kurti, pagonybė galimai buvo matyta kaip neutrali lietuvių tapatybinė teritorija – tai nei katalikiška, nei protestantiška, nei stačiatikiška, nei ateistinė kultūra. Pagonybė suvokta kaip paremta istoriškumu, bet ir turinti savaip, tautiškai, užpildyti galimą metafizinę erdvę tautos projekte.

Būdamas kairiųjų pažiūrų inteligentas, Vištelis ateizmo nematė kaip izeities modernioje epochoje. Iš tiesų Vištelio pagonybės projekcija grindžiama istorinės atminties gaivinimo praktika, siekiu įveikti užmarštį, kuri poemoje nusakyta tokia išraiškinga metafora: „Jūda naktis apsiaute tamsioj sterblej žmonis.“ Pagonybė Vištelio lietuvių kultūros vizijoje netampa savitiksliu objektu, ja remiasi tautinės bendrijos kultūrinės ir politinės steigties pasakojimas, kuris kuria kultūrinės praktikas. Čia būtų galima matyti paralelę su tuo metu socialinėje ir kultūrinėje atmintyje dar gana gaja masonų veikla: jie neneigė krikščionybės, o kūrė savitą moralinį kodeksą slapto veikimo sąlygomis. Vienas iš jausmingiausių Vištelio poemos epizodų – tas, kuriame sužinome apie kalboje paslėptą „nematomą“ tėvynainių primordialistinį pasaulį, kuris tampa Vištelio, kaip inteligento, mokslininko ir rašytojo, manifestu:

*Jus Senionai wienam žodij szimtą sutalpino
Wienoj sakmej daug įwairių mijniu¹⁹ užrakino
Ir jie patis pradwardese²⁰ – imenai²¹ ir dainos
Į stebuklingus paweikšlus raganiszkaiz mainos
Darbarnikszi jusu matai daktarais wadinti
Ir²² tik kakamatai²³ o ne dangtyrei mokinti
Nes newiens isz tarp' ju pulko ne skaityt nemoka
Sianmilžiniszkoju rasztu, bo proto jiems stoka
Jie litaras ir zodelus tik akim's pažysta
Bet ką slepia sawij – ne wiens to da neiszwyta. (Vištelis, 1899, p. 162)*

¹⁷ Pavyzdžiui, laiškus J. I. Kraševskiui pasirašinęs kaip „senas pagonis“ (Vištelis, 1992, p. 280).

¹⁸ Jo reikšmė nėra aiški, galbūt sietina su „jerkuoti“ – „draskyti“.

¹⁹ Minė – atsiminimas, prisiminimas; reikšminga, jog LKŽ žymi šios reikšmės iliustraciją būtent iš 1884 m. *Auszros*. Taip pat galima reikšmė – mįslė.

²⁰ Greičiausiai tai Vištelio sukurtas naujadaras, reiškiantis įvairius pavadinimus: daiktų, tikrinius pavadinimus, pavardes. Sietina su Vištelio domėjimusi etimologija.

²¹ Žr. 6 išnašą.

²² Ir – čia vartojama reikšmė „būti“, t. y. „yra“.

²³ Donelaitiškas Vištelio naujadaras: mėslą matantys ir matuojantys.

Mitologinė-istorinė atmintis tampa svarbiausiu tapatybiniu orientyru. Šią poemos dalį neabejotinai galima interpretuoti autobiografiškai: Vištelis ir pats siekė būti ne mokslininkas, o „dangtyris“. Ši sąvoka suprantama kaip aukštesnė žinojimo kategorija, atrakinanti kalbos ir istorijos paslaptis, o šios eilutės – atgarsis minėto romantinio manifesto, jog akimis (ar per stiklę) nei raidžių, nei žodžių „iš esmės“ yra neįmanoma pamatyti. Svarbiausiu Vištelio kūrybiniu tikslu tampa skaityti metafiziniu žvilgsniu ir atverti lietuvių kultūros bei istorijos „slėpinius“²⁴. Dievų pasaulis yra sakralus – uždraustas mirtingiesiems, paslėptas nuo jų akių. Mitologiją Vištelis suprato kaip mįslę: „Mūtos Mytas zgadywany²⁵ zegadka²⁶. Myal [?]“ (Vištelis, nedatuota (a), p. 19). Toks dvigubas gyvenimas – regimasis ir neregimasis (ar regimas dvasios akimis) – atitinka romantinę dualaus ir dialektiško pasaulio sampratą²⁷. Tai paaiškina ir Vištelio pasirinkimą kurti tik eiliuotus tekstus, kurie sietini su tautiškumo ritualizavimu ir maginiais ženklais, todėl būtent šamaniškojo žynio, poeto-pranašo tapatybe jis bandė įsitvirtinti lietuvių literatūroje. Neatsitiktinai Vištelio laiškuose minimi vizijų regėjimai, pasakojami sapnai, liudijantys romantinio „vidinio žvilgsnio“, intuityvaus supratimo reikšmę jo pasaulėžiūrai. Kita vertus, šio žynio-inteligento darbo laukas yra efemeriškas, kuris „[i] stebuklingus paweikšlus raganiszkaiz mainos“. Poemos rankraščio pabaigoje Kastytis Jūraitei išsako paties Vištelio etimologine obsesija virtusį troškimą „perprasti žodžius“:

*O kaip asz noriu inspet, kaip asz troksztu godzei
Zinot ką slepia sawij tie apkeret žodzei!
Tu wiszą žinai – teikis – o mano mielausia,
Apreižst man pakawones jų wietą gilausia!* (Vištelis, 1899, p. 164)

Žyniai poemoje atlieka svarbią bendruomeninę misiją – išlaiko ir perteikia žinojimą. Išsilavinę žmonės, intelektualai, kurdami tautos genezės išaiškinimus, „atrasdami“ įvairius tautinius pasakojimus, pradeda užimti pranašų, dvasininkų vietą moderniajame pasaulyje (Hirschi, 2011, p. 50–77). Vištelis ir save išradingai siejo su LDK bajorų sluoksniu, net buvo pasigaminęs antspaudą su stilizuotu herbu ir inicialais (Petreikis, 2015, p. 70), kurie turėjo susieti jo asmenybę su ne bet kuo, o dievaičiu Vitoliu iš Kraševskio *Witoloraudos*. Anagrama AW buvo sukomponuota iš lanko, kuokos, kardo ir strėlės (Vitolio ginklai) ir Perkūno kulka²⁸ viduryje (duoklė lietuviškiems dievams)²⁹ (Vištelis, 1992, p. 191). Vištelio ir jo aplinkos ryšys su sukilimais, jų atmintimi tampa svarbia identiteto dalimi, o štai kuriamas herbas atskleidžia fantastinį perkurto inteligento-kario vaizdinį, besiremiantį LDK tradicija, siekiantį mitinius laikus.

²⁴ „Nes mirtnoms akims patirt ją buvo uždrausta“ (14 eil.).

²⁵ *Lenk.* ‘zgadywanie’ = spėlionė.

²⁶ *Lenk.* = mįslė.

²⁷ Poemoje dvilypumo semantika pasižymi pati veiksmo vieta: vandens ir žemės pasaulis, kuriame vyksta poemos veiksmas, bei tokie motyvai kaip dievybės vardas Patrimputis Pusweidons (ir kitos Poseidono-Patrimpo-Pusveidono variacijos tekste), wienpus[ės] Pleszel[ės], Orpus[ia] – Anapusybė).

²⁸ Dar vadinama velnio pirštu, kaukaspeniu, tai belemnitas (iškastinė galvakojų moliuskų fosilija). Senovės baltų tikėta, jog tai amuletas, nešantis sėkmę, saugantis nuo piktųjų dvasių.

²⁹ Anagramos vaizdą galima pamatyti Martyno Jankaus rinkinyje pateiktoje A. Vištelio laiško J. Mikšui faksimilinėje fotografijoje (Vištelis, 2011, p. 339).

Išvados

Atsižvelgus į Vištelio rankraštinį palikimą, matyti, kad poema „Kastītis ir Juraitė“ buvo svarbus tekstas, kurtas kaip lietuvių tautinis epas; jame atskleidžiami esminiai lietuvių kultūros vizijos kontūrai, kurie anksčiau istoriografijoje nebuvo įvertinti. Vištelis poemoje siekia rekonstruoti ikirikriščioniškąją lietuvių mitologiją, ja grįstą pasaulio supratimą ir vaizduotę, kuri laikoma istorijos dalimi, tuo jo pažiūros artimos romantizmo epochos istoriniam mąstymui, kuris čia yra susijęs su naratyvinio, archajinio, ezoterinio žinojimo tyrinėjimu, įsigyvenimu į pačią istoriją. Neatsitiktinai tokioje kultūros vizijoje inteligentijai, kuri gali geriausiai įvaldyti tokias išminties praktikas, numatytas ypatingas vaidmuo. Kita vertus, tai rodo ir XIX a. inteligento troškimus. Vištelio lietuvių kultūros vizijoje tautinei inteligentijai priskirtas kultūros saugotojos vaidmuo, perteiktas žynio figūra: inteligentija turėjo būti moraline įsivaizduojamos respublikos ašimi, itin akcentuotas turtų ir asmeninės naudos atsisakymas. Žynių misija bendruomenei buvo „atkerėti“ užkerėtą lietuvių kalbą, rasti paslėptuosius tautos pasakojimus, ekstrahuoti ezoterinį žinojimą ir, perdavus jį bendruomenei teksto pavidalu, padėti jai atgauti slaptą išmintį, taip sugrąžinti, o iš tiesų kurti istorinę atmintį, kuri laikyta prarasta.

Tautiškumo modelis, kuris Vištelio vaizduotėje reiškė unikalios ir liberalesnės tapatybės pasirinkimą, poemoje yra konstruojamas itin abstrakčiai. Tautiškumas modeliuotas kaip susijęs su mistifikuotu dvasiniu pajautimu ir dar nesuvoktas griežtai iš etninio nacionalizmo perspektyvos. Šiuo atveju galima matyti vykstančias kultūrinės derybas tarp Naujųjų laikų Abiejų Tautų Respublikos patriotizmo, kuris kalbos aspekto nesureikšmino, jai buvo svarbesnis idėjinis, politinis priklausymas tautai, ir modernaus nacionalizmo, kuris skiria dėmesį konkrečiam regionui, jo tradicijoms, etnografiniam ir kalbiniam identitetui. Tai atskleidžia, kad aušrininkas Vištelis atsiduria šios kaitos idėjinėje kryžkelėje ir savo lietuvių kultūros vizijoje sulydo tiek pilietinio, tiek etninio tautiškumo elementus.

Lietuvių kalba poemos plotmėje tampa raktu į prarastos ikirikriščioniškosios atminties klodus, kalbos funkcija romantiškai mistifikuojama. Kalbos ir kultūros archeologijos polinkiai poemoje susiję su Žemaičių lituanistinio sąjūdžio tradicijos cirkuliacija, būtent su Pranciškaus Zatorskio poema „Baltijos karalienė“ („Królowa Bałtyku“, 1844) ir tikriausiai su Adomo Jucevičiaus „Baltijos karalienė“ (*Wspomnienia Żmudzi*, „Królowa Morza Bałtyckiego“, 1841), kurios tapo pagrindiniu Vištelio kūrinio šaltiniu. Taip pat reikšmingi Teodoro Narbuto intuityviosios lingvistikos ir Juozapo Ignoto Kraševskio istorinės literatūros įspaudai.

„Kastītis ir Juraitė“ atskleidžia egalitarinės visuomenės vaizdinį, derinamą su ATR 1891 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos idėjomis. Poemos reikšminėje plotmėje akcentuojama laisvė, teisingumas, įstatymų laikymosi vertė, egoizmo pavojai; poemoje ji išskyla kaip prarastas aukso amžius, vadinasi, yra utopinė ateities projekcija. Kadangi kūrinys nebaigtas, galima iš dalies spėti, kad žmonijos (lietuvių) tikslas, pagal Vištelį, – susigrąžinti tą prarastą senosios pasaulio tvarkos žinojimą ir taip atkurti harmoniją. Šis naujos visuomenės vaizdinys atskleidžia Vištelio lietuvių kultūros vizijos atsiradimą tarp kultūrinių įtampų, kurios sprendžiamos pastangomis suderinti ATR (LDK) ir moderniosios lietuvių kultūrų vizijas.

ATR idealų transfigūracija poemoje pasirodo utopinio pagoniškojo socializmo pavidalu per teokratinės ankstyvosios istorijos vaizdinį (t. y. mitiniais pasakojimais, kuriuos Jūraitė perduoda Kastyčiui), kur buvęs tik *žiamtrupų* (valstietijos ir darbininkų) luomas. Taip siekta sukurti kilmingumo pasakojimą žemesniajam luomui ir stiprinti jo savivertę, juolab kad dauguma aušrininkų buvo kilę iš šio visuomenės sluoksniu. Tokia naujosios visuomenės kūrimosi vizija, grindžiama tradicijos atkūrimo ir stipraus bendruomeniškumo principu, sietina su prancūzų filosofo Hugues Félicité Robert de Lamennais, ATR poeto Franciszeko Dmochowskio ir Adomo Mickevičiaus tekstais, kurie darė stiprią įtaką Vištelio maištingam pasaulėvaizdžiui. Taip matyti įtampa su savojo laiko dabartimi, siekiu ją drastiškai reformuoti.

Poemoje pasirodo „naujoji“ religija, kurią galima suvokti kaip projektuojamos utopijos šerdį, teokratinės santvarkos idėjinį pamatą. Tokios įsivaizduojamos bendruomenės kultūrinės praktikos vizija – egalitarinė pagonybė, turinti socializmo bruožų, esti nuolatinėse kultūrinėse derybose su krikščionyste. Tokios pagonybės idėja galimai susijusi su Lamennais krikščioniškojo socializmo idėjine transfigūracija. Šioji religija, greičiau vertintina kaip kultūrinė praktika, pasižymi religiniu sinkretizmu. Tokia ideologiškai neutrali, egalitariniais komunistinio gyvenimo principais grįsta pagonybė turėjusi grąžinti bendruomenę prie vertybių, įsivaizduotų kaip tradicinių, bei egalitarinės bendruomenės struktūros.

Vištelį siūlytina matyti kaip poetą ir filologą, kūrusį gana ekstravagantišką utopinės lietuvių kultūros viziją. Etimologiniai tyrinėjimai sudaro didžiąją Vištelio archyvinio palikimo dalį, tačiau jo kūrybos centre išliko poezija, o filologinės žinios turėjusios būti parengiamąja medžiaga kūrybai. Vištelį galima matyti pereinamuoju Abiejų Tautų Respublikos (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) ir modernios Lietuvos laikotarpiu kaip poetą, kuris galutinai neiširašė nei į vieną, nei į kitą kultūrinę tradiciją ir liko tarp jų, abiejose keistai nepritapęs.

Literatūros sąrašas

- Adamiec, M., 2001–2003. Franciszek Ksawery Dmochowski. *Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej*. Available at: <<https://literat.ug.edu.pl/autors/dmochow.htm>> [Accessed 20 July 2024].
- Adomaitis, J. [Šernas], 1886–1910. Trisdešimt du laišakai Jonui Šliūpui. [Mašinraštis] F. 1, b. 4107. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas.
- Anderson, B., 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vertė A. Čižiškienė. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Balkelis, T., 2012. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Balsys, R., 2005. Prūsų ir lietuvių vandens dievai bei dvasios: nuo Natrimpo iki žuvų piemens. *Senovės baltų kultūra*, 7, p. 130–163.
- Basanavičius, J., 1904. Isz „Auszros“ gyvenimo. *Vienybė lietuvininku*, 36, p. 427–428.
- Burba, D., 2022. Literatūrinio padavimo apie Jūratę ir Kastytį kilmė: moksliniai vertinimai ir siužeto šaltinių klausimas. *Literatūra*, 64(1), p. 58–73. <https://doi.org/10.15388/Litera.2022.64.1.4>
- Cook, B., 2004. Lamennais, Hugues-Félicité Robert de (1782–1854). In: *Encyclopedia of 1848 Revolutions*. Available at: <<https://sites.ohio.edu/chastain/ip/lamann.htm>> [Accessed 20 July 2024].
- Daujotytė, V., 1990. Aušra lietuvių lyrikos kelyje. *Tautos žodžio lemtys*. Vilnius: Vaga, p. 175–193.
- Greenblatt, S., 1989. The Circulation of Social Energy. *The Shakespearian Negotiations*. University of California Press, pp. 1–20.

- Gallagher, C., Greenblatt, S., 2000. *Practicing New Historicism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Griškaitė, R., 1994. Teodoras Narbutas. In: G. Griškaitė, sud. *Lietuvių tautos istorija*, t. 3. Vilnius: Mintis.
- Griškaitė, R., 2016. Istorija – tarp Apšvietos ir Romantizmo. In: B. Speičytė, sud. *Lietuvos literatūros antologija (1795–1831)*, II t. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 387–393.
- Gudaitis, L., 1973. *Platėjantys akiračiai: lietuvių literatūrinė spauda 1904–1917 metais*. Vilnius: Vaga.
- Hirschi, C., 2011. Killing and Dying for Love: the Common Fatherland. *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University, pp. 50–77. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139032551>.
- Hutton, R., 2023. What is a Pagan Survival? *Queens of the Wild: Pagan Goddesses in Christian Europe: An Investigation*. New Haven and London: Yale University Press, pp. 1–40.
- Jonaitis, M. [Marijus Sidlauskas], 1994. *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*. Klaipėda: Eldija.
- Jucevičius, L. A., 1959. Žemaičių žemės prisiminimai. *Raštai*. Vertė D. Urbas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 357–474.
- Jucewicz, L. A., 1839. *Wspomnienia Żmudzi*. Wilno: nakł. i druk T. Glücksberga, p. 103–109.
- Kaunas, D., 2011. „Auszros“ archyvas ir jo likimas. In: D. Kaunas ir A. Matijošienė, sud. „Auszros“ archyvas: *Martyno Jankaus rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 12–45.
- Kaunas, D., 1996. Kelias į tautinį sąjūdį. *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius: Kultūra, p. 46–58.
- Leersen, J., 2006. Nationalism and the cultivation of culture. *Nations and Nationalisms*, 12 (4), October, pp. 559–578. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2006.00253>.
- Lyotard, J. F., 2010. *Postmodernus būvis. Ataskaita apie žinojimą*. Vertė M. Daškus, N. Keršytė. Vilnius: Baltos lankos.
- Markiewicz, Z., 1963. Mickiewicz i Lamennais. *Pamiętnik Literacki*, 54 (4), p. 499–519.
- Montrose, L. A., 2013. The Poetics and Politics of Culture, In: eds. H. Aram Veesser, *The New Historicism*. New York: Routledge, pp. 15–36.
- Ovidijus, 1990. *Metamorfozės*. Vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga.
- Mykolaitis-Putinas, V., 2008. Andrius Vištaliauskas–Vištelis–Lietuvis. In: V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, 11 (I). D. Krištopaitienė, sud. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 169–177.
- Petreikis, T., 2015. Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą. *Knygotyra*, 65, p. 66–93. <https://doi.org/10.15388/KN.V65I0.8453>.
- Petreikis, T., 2016. Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai. *Knygotyra*, 67, p. 64–89. <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.67.10177>.
- Pieters, J., 2001. Shakespearian Negotiations and the Heritage of Foucault. *Moments of Negotiation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 223–265.
- Piročkinas, A. ir Žuravliova, L. 1993. Nuostabus Jucevičiaus padavimo pasisekimas. *Gimtasis žodis*, 11, p. 9–14.
- Pivoras, S., 2022. *Virtus Litwana. Politinė mintis Simono Daukanto istoriografijoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas.
- Reardon, B., 1985. Lamennais and Paroles d'un Croyant. In: *Religion in the Age of Romanticism: Studies in Early Nineteenth-Century Thought*. Cambridge: Cambridge University, pp. 176–206. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621475.008>.
- Romani, R., 2021. Lamennais's sensibility. *History of European Ideas*, 47(5). <https://doi.org/10.1080/01916599.2020.1842607>.
- Kuzmickas, V. 1971. Aušros poeto likimas (apie A. Vištelio–Vištaliausko gyvenimą ir kūrybą). In: J. Zinkus, sud. *Senosios lietuvių literatūros baruose*. Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universitetas, p. 119–176.
- Speičytė, B., 2004. Anafelas: Nuotykinis epas apie Lietuvos praeitį. *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX a. lietuvių literatūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 343–358.
- Speičytė, B. 2012. *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Speičytė, B. 2015. Lietuvių kalbos archeologija: Pranciškaus Vilčinskio laiškas Eustachijui Tiškevičiui. In: R. Griškaitė ir Ž. Būčys, sud. *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 87–110.

- Šliūpas, J. 1890. Andrius Jonas Vizstelauckas, *Lietuwiszkieje rasztai ir rasztininkai/ raszliszka perzvalga parengta Lietuvos Mylėtojo*. Tilžė: Kaszta Baltimorės M. D. L. M. Draugystė, p. 136–168.
- Tumas, J. 1924. Jonas-Andrius Vištelis-Lietuvis, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė 1–2*. Kaunas: „Vaivos“ b-vės leidinys, p. 3–52.
- Vištelis, A. 2011. [A. Vištelio laišakai aušrininkams]. In: D. Kaunas ir A. Matijošienė, sud. „*Auszros*“ archyvas: *Martyno Jankaus rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 322–409.
- Vištelis, A. [nedatuota (a)]. [Graikų–lietuvių–lenkų kalbų žodynas][Rankraštis]. F. 1, b. 858. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas.
- Vištelis, A. [nedatuota (b)]. [Graikų–lietuvių–lenkų kalbų žodyno juodraščiai][Rankraštis]. F. 1, b. 863. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas.
- Vištelis, A. [1889]. „Kastītis ir Juraite“ [Rankraštis] [Graikų–lietuvių kalbų žodynas. Raidė „A“]. F. 1, b. 866, [Buenos Airės, apie 1889]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas, p. 143–159.
- Vištelis, A. 1992. *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui*. Vilnius: Mokslas, p. 168–284.
- Vištelis, A. [J. A. W. L.], 1883. Regejimas. *Auszra*, 2, p. 29–34.
- Vištelis, A. [J. A. W. Lietuwis], 1881–1882. *Witolorauda. Giesme Isz Padawimu Lietuwos Per J. I. Kraszewski Lenkisz kay Suraszta*, II t., Poznanė: Spaustuwej wardu J. I. Kraszewskio (Dro W. Łebnińskio).
- Zatorski, F., 1843. Witold nad Worskłą. *Pieśni ludu z nad dolnego Niemna. Przekład z litewskiego podług zbioru Rhesa Fr. Zatorskiego. Z uwagami nad Żmudzią, i z dołączeniem muzyki rodowej, przy towarzyszeniu fortepianu*. Warszawa: W Drukarni Józefa Unger.
- Žukas, V., 1992. A. Vištelio laišakai Kraševskiui. In: V. Žukas, sud. *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui*. Vertė V. Žukas. Vilnius: Mokslas, p. 168–284.
- Žukas, V., 2000. Keletas Andriaus Vištelio gyvenimo ir literatūrinės veiklos bruožų. *Literatūros pabarėse*, T. 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 166–174.